

**MAATSCHAPPELIJKE TOESTAND,
REGTS- EN VERDEDIGINGSWEZEN,
VAN HET VROEGERE
FRIESLAND.**

Voorgelezen in de winteravond vergadering van het Friesch
Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde,
den 16 Januarij 1844,

DOOR

Jr. Mr. H. DE HAAN HETTINGA.



Wanneer wij onze geschiedschrijvers over *Friesland* nazien, en hierbij die, welke de geschiedenissen van de daarom heen liggende landen hebben geboekt, vergelijken; wanneer wij TACITUS, CAESAR en andere Romeinsche schrijvers, lezen; de sagen van het Noorden, de geschiedenis van het Frankische rijk, en voornamelijk LUDEN, *Geschichte des Teutschen Volkes*, MÖSER, *Osnabrückische Geschichte*, en KINDLINGER, *Münsterische Beiträge* en *Geschichte der alten Grafen*, bestuderen; dan geloof ik, dat men niet te veel zegt, wanneer men de geschiedenis van *Friesland*, met betrekking tot het eerste tijdvak, zoo als zij door de onzen geboekt is, alles behalve naauwkeurig noemt.

Onze vroegere kronijk- en geschiedschrijvers, aan wien evenwel de meeste bronnen, welke ons thans te dienste staan, ontbraken, waardoor zij dus niet zoo volledig als

wij nu konden werken, hadden het gebrek, dat zij met geene genoegzame kritiek werkten; alles, wat zij vonden, of hoorden verhalen, opschreven, het voor waar aannamen, het ten beste plooïden, en er dikwijls niet om dachten, of zij zich op de onderscheidene plaatsen ook tegen spraken, of wel verkeerde gevolgtrekkingen maakten.

Mij is het bovendien voorgekomen, dat onze vroegere kronijkschrijvers sterk Keizers- of Pausgezind zijn geweest, en den tegenstand van Heidendom en Christendom te sterk gekleurd hebben, en daardoor inzonderheid de daden der Frankische Vorsten te veel hebben opgesmukt, waardoor zij in onwaarheden en in onjuiste beoordeelingen gevallen zijn, welke in die tijden niet erg in het oog zullen geloopt hebben, daar men zich toen minder algemeen op de wetenschappen toeleide, het Christendom in vollen glans stond, en het staatkundige deze wijze van beschouwing niet alleen toeliet, maar daarentegen zeer sterk begunstigde.

Deze gevoelens werden, nadat ik verscheidene schrijvers over dit onderwerp gelezen had, de mijne, en deden mij het voornemen opvatten, om U mijne gedachten omtrent het zoo even gemelde mede te deelen, om daardoor meer bevoegden op te wekken, handen aan het werk te slaan, om ons eene meer naauwkeurige geschiedenis over dat tijdvak te geven.

Een ieder Uwer is het bekend, dat zij eenen FRISO, met zijne broeders SAXO en BRUNO, die zij zonen van ALVINUS, Koning in *Phresia* of *Pharrasia*, aan de rivier de *Ganges*, noemen, te sloop hier te lande laten komen, in het jaar voor de geboorte van CHRISTUS 312, en den eersten den stamvader van de Friezen, den tweeden van de Saksers, en den derden van de Brunswijkers, maken, en dat deze die landen zouden bevolkt hebben.

Hij, die een greintje gezond verstand bezit, zal met mij

de waarheid van dit verhaal in twijfel trekken. Immers zoo dit al eens geschied ware, dat zij in *Friesland* geland waren, dan meenen wij te moeten opmerken, dat het getal manschappen, hetwelk deze drie broeders zouden medegenomen hebben, wel niet overgroot zal zijn geweest, in allen gevalle niet zoo groot, dat zij drie zulke uitgestrekheden lands behoorlijk hebben kunnen bevolken; daar wij bij de komst der Romeinen, nagenoeg drie eeuwen later, die streken, even als de omliggende, behoorlijk bevolkt, vermeld vinden. Wij kunnen dus niet aannemen, dat de uitbreiding en vermeerdering van hun geslacht, binnen dat tijdvak, zoo groot is geweest, dat zij tot zulk eene vermeerdering zouden gekomen zijn.

Wij kunnen dus de overlevering, zoo als zij daar ligt, niet aannemen; doch daar wij deze sage niet geheel en al willen verwerpen, zoo gelooven wij het naast aan de waarheid te zijn, wanneer wij aannemen, dat het bij het volk bekend was, dat aldaar in vroegere tijden eenigen geland zijn en hunne woonplaats bij aanhoudendheid gevestigd hebben, die in den omtrek geveesd zullen zijn geweest, en dat hierdoor hun aandenken in den mond van het volk is bewaard gebleven, en deze door de kronijkschrijvers als de kern en oorsprong van die drie volken zijn opgegeven.

Er bestaat nog eene andere zwaarigheid, en wel met betrekking tot de taal. Zoude men aan den *Ganges* vroeger Friesch gesproken hebben? Wij betwijfelen zulks; en dit zoude het geval moeten zijn geweest; of wel, zij zouden hunne taal met die van hunne naburen verwisseld moeten hebben; en dan is het bijzonder, dat er niets Oostersch in overgebleven is. Dat het Friesch met het Oudsaksisch, Angelsaksisch en Islandsch naauw verwant is, mag men hier niet uit het oog verliezen.

En welke was hunne godsdienst? De Oos ersche? Zoo

ja, waar zijn er sporen van? Geen geschiedschrijver heeft het gewaagd, ons met de godsdienst der Heidensche Friezen bekend te maken, en, te oordeelen naar hetgeen daaromtrent al gezegd is, zouden wij durven besluiten, dat zij geene vormelijke godsdienst hadden, en bij hen, als onafhankelijke menschen, de godsdienst van den persoon directelijk tot het hoogste wezen ging, zonder die aan eenen vorm te binden. Het door den Schepper in hun gelegde gevoel voor het goede en kwade, door hunne leeraren hun voorgehouden, ontwaakte bij elke hunner handelingen: bij het goede door eenen blik van dankbaarheid tot den Almagtigen, bij het kwade door zich te schamen, en alzoo wederom tot het goede opgewekt te worden. TAC., *G.*, 9.

Wij moeten dus geloofwaardiger bronnen aanvoeren, en hiertoe dienen wij ons op een ander terrein te begeven, en te zien, of wij op die wijze niet nader aan de waarheid kunnen komen.

Raadplegen wij de geschiedschrijvers, dan ontdekken wij, dat de meeste onder de benaming van *Friesland* die landen verstaan, welke van de *Schelde* tot de *Eider* aan zee gelegen zijn.

Door deze uitgestrektheid loopen verscheidene rivieren in zee uit, onder welke de voornaamste de *Maas*, de *Rijn*, het *Flie*, de *Eems*, de *Wezer* en de *Elbe*, zijn. De hier-tusschen liggende landen worden daardoor, als van zelf, in zeven landen verdeeld, welke noord- en noordoostwaarts aan de zee, zuid- en zuidwestwaarts aan *Duitschland* grenzen, zonder dat zij door andere hoofdrivieren dwars doorsneden worden. Het is dus, den gewonen loop van uitbreiding der volken langs rivieren en bergen in aanmerking genomen, te vermoeden, dat die landen van de landzijde zijn bevolkt geworden, en dat die afzonderlijke deelen oorspronkelijk afzonderlijke stammen hebben gehad,

welke zich, door de zee teruggehouden, onderling vermengd hebben. Dat die landen omtrent drie eeuwen voor de Christelijke jaartelling nog marschen en moerassen waren, welke zij toen begonnen zijn te ontginnen, en langzamerhand tot bebouwde velden zijn overgegaan, in welken toestand de Romeinen dezelve zullen gevonden hebben.

Opmerkelijk is tevens, dat de Romeinen die zeven landen ook, ieder op zich zelve staande, gekend, en hunne bewoners benoemd hebben, als: Toxandri, Batavi, Frisii minores, Frisii majores, Chauci minores, Chauci majores en Fosi of Saxones.

Vestigen wij nu eens onzen blik op den tegenwoordigen toestand van die landen, welke ik in verschillende rigtingen doorreis heb, dan vindt men tusschen dezelve, om zoo te spreken, geen verschil. Overal hier en daar landwinning aan zee; overal omdijking; overal lage landen, met sloten doorsneden, en wederom door kleinere dijken ingedijkt; overal koornvelden, hooi- en graslanden, en daarentegen zeer weinig bosch; overal akkerbouw en veeteelt; overal boter en kaas; allen sluiten aan meer hooge en zandige streken; zeden en gewoonten, benamingen voor huisgeraad en akkergereedschappen, allen nagenoeg dezelfde; en voor vier eeuwen nagenoeg allen dezelfde taal, ja, grootendeels dezelfde wetten; en vroeger allen zonder leenroerigheid en vrij.

Dit alles geeft, mijns oordeels, genoegzaam te kennen, dat zij, door hunne ligging en door hunne ontwikkelingswijze, niet even als andere landen konden beheerd worden, daar dit nadeel aan hunne ontwikkeling zoude hebben gedaan, en, gedrukt door hunne meerderen, nimmer tot die hoogte hadden kunnen komen. Maar ook hunne wetten, het pronkstuk van het gezond verstand, van regt en billijkheid, welke voor de beste wetten van den tegen-

woordigen tijd, dien tijd in aanmerking genomen, niet behoeven onder te doen, duiden dit ten klaarste aan. Neen, waar zulke landen gevonden worden, daar heeft geen oppergezag bestaan, daar ontwikkelde zich de eene naast de andere, door voordeel en naijver aangemoedigd; daar stond de mensch, tot dat, helaas! de overvloed kwam, geheel vrij, en in zijne volle waarde als mensch.

Ik meen dus met hetzelfde regt, als *KINDLINGER* van *Westphalen* zegt, te kunnen zeggen, dat *Friesland* vroeger uit enkele hoven bestond, welke ieder zijnen eigenen vrijen bezitter had, en dat men ten dien tijde geene leen- of pachtgoederen aldaar kende. » Nullas Germanorum populis urbes » habitari, satis notum est; ne pati quidem inter se junctas » sedes." *TAC., G., 16.* » Colunt discreti ac diversi ut fons » ut nemus ut campus placuit, suam quisque domum spatio » circumdat." *Ib.* De eerste keur der oude Friesche wetten leert ons dit ook. Zij zegt, dat ieder zijn goed vrij en ongehinderd zal bezitten, tot zoo lang hij het niet verbeurd heeft. Dat langzamerhand eenige zulke hoven eene buurtschap hebben uitgemaakt, welke den naam van den oudsten en voornaamsten hof voerde, en waaraan wij dan ook de benamingen van onze oudste dorpen zullen te danken hebben.

Vermoedelijk zullen in zoodanige buurtschap de belangen der buurt behartigd zijn geworden, welke buurt, in den beginne, wel voor het meerendeel eene ontwikkeling van den hoofdhof zal zijn geweest, en dus de kinderen, verdere familie en bedienden, zal bevat hebben, en het zal dan wel buiten twijfel zijn, dat die belangen aan den oudsten hof zullen zijn behandeld geworden. — In *Westphalen* noemde men zoodanige bijeenkomsten spraken of buurspraken; omdat zij aldaar hunne voor het vervolg te houdene handelingen bepaalden, en de geschillen, welke

er in de buurt mogten ontstaan zijn, beslisten; welke beslissing *oordeel* genoemd werd.

Ieder hoofd was in zijn eigen gezin regter over hetzelfde, en hierop schijnt TACITUS (*G.*, 11) te doelen, als hij zegt: » De minoribus rebus Principes consultant, de majoribus omnes; ita tamen, ut ea quoque apud Principes pertractentur.” Deze nu waren, als hofbezitters, alleen gehoorig aan het buurschap, van hetwelk het oudste hof ook wel Regtshof genoemd werd, en diens bezitter Hoofdmann; waarvan later de namen van Hoofdmannen, Hoofdlingen, Capitales en Capitanei zijn overgebleven; die vermoedelijk de Principes van TACITUS zijn. Dat deze naam nog lang bij de Friezen in aanzien is geweest, behoef ik U niet te zeggen. Zoo waren in den Spaanschen tijd de meeste Grietmannen tevens Kapiteinen van 's Konings galeijen, en werden de latere Kapiteinen eenigzins aan dezen gelijk gesteld; zoodat, wanneer eene adellijke dame met eenen Kapitein huwde, die niet van adel was, deze gehouden werd, geen huwelijk beneden haren stand te hebben aangegaan.

Vermoedelijk kwamen zij ook bij den oudsten hof te zamen, om bij den algemeenen haard hunne godsdienstige belangen te behartigen. Men denke hier aan de vroegere vuurdienst, welke vrij algemeen geheerscht heeft, en waarvan in *Europa*, in de Paasch-, Pinkster-, St. Jansen Kersvuren, ja zelfs in onze tegenwoordige illuminatiën, nog sporen overig zijn. Bij welke gelegenheden zij tevens de huwelijken sloten, en de zoon in de plaats van den overledenen vader werd gesteld, die dan met volle handen en schoon vee bij deze zijne eerste intrede in die vergadering verscheen.

Na afloop dier vergaderingen keerde ieder tot de zijnen terug, gaf aan zijne huisgenooten verslag van het aldaar behandelde, en werden alzoo, om mij eens zoo uit te

drukken, levende oorkonden van het in het buurschap voorgevallene.

BILDERDIJK, in zijne *Geschiedenis des Vaderlands*, I. d., blz. 27, zegt van de Friezen, dat zij zonder gemeenen band waren, en zamenscholingen onder verschillende namen. In de zesde keur wordt bepaald, dat zij een vrij geregt en vrije spraak zullen hebben, terwijl wij in het *Asegabuch* (7. afd., § 12, bl. 278) lezen, dat de verschillen, in de familie ontstaan, door de familie zelf moesten beslist worden. Belangrijk omtrent de Buur- en andere Regters is de verhandeling van HALSEMA, II d. der *Verhandelingen van het Groninger Genootschap: Pro excolendo jure Patrio*, blz. 312 en 327. *Regeringsvorm der Ommelanden*.

Om iedere buurschap lag eene opene markt of veld, hetwelk tot algemeen gebruik voor een ieder open lag, en hout, veen, moeras, broek, heide en weide, in zich bevatte, welke hier te lande door vloed en wateren zullen zijn omringd of gescheiden geweest, zonder dat daaraan bepaalde grenzen gegeven waren. Zoodanige marken zijn in *Drenthe* en *Overijssel*, onder anderen, hoewel dan meer binnen hunne grenzen bepaald, alsnog aanwezig, hetwelk bij de mindere bevolking van den vroegeren tijd het geval niet behoefde te zijn.

Hoe meer nu de bevolking aanwies, en de veestapel vermeerderde, en men niet gaarne zijn vee verre van de hand had, zoo gaf dit natuurlijk botsingen tusschen de hof- of erfbezitters, welke naast of bij elkander lagen. Deze soort van verschillen konden wel bij iedere hofspraak aangebragt worden, en in der minne bijgelegd; doch men konde aldaar niet altijd zijn goed regt bekomen.

Ieder bezocht dan wel zijne hofspraak, en nam inlichtingen van zijne hofgenooten; doch de genooten der daarin betrokkene buurschappen kwamen dan op eene derde plaats bijeen, en wel in de opene lucht, om eene marktspraak

of marktgeragt te houden, alwaar zij dan de verschillen in der minne trachtten bij te leggen, of wel het verschil, na regt, uitspraken, en waarschijnlijk ook dan, voor dergelijke gevallen, bepalingen voor de toekomst maakten. Deze opene markt heet dan, met betrekking tot die partijen, de gemeene markt, en de te zaam gekomene, buurschapsmannen, marktgenooten, marktgemeente, of wel marcomannie.

De bezitters van de voornaamste hoven in iedere buurschap werden, doordien zij Buurregters waren, alsdan van zelf ook Marktregters; en beide bedieningen waren dus in den Hoofdman vereenigd. In deze vergadering werd wederom alles, wat tot de markt betrekking had, verhandeld, bijgelegd, beslegt, of, volgens regt, beslist. Zij waren overste marktgenooten, Principes marchionum, wanneer zij handelden; doch daarentegen Marktregters, wanneer zij regt spraken.

Daar nu eene buurschap, of de omtrek van een hoofdhof, met de daarbij behoorende erven, gewoonlijk aan meer andere buurschappen grensde, welke andere gedeelten van den openen markt gebruikten, en dus met meerdere in zoodanig eene marktgemeente treden moesten, zoo begrijpt men ligt, dat deze marktvereenigingen of marcomanniën, van zelf tot een nieuw geheel kwamen, en dat hieruit eene heermannie of heerban ontstond.

Vergelijken wij hiermede, wat ik zoo even over de buurgeregten gezegd heb, dan zal men kunnen zien, dat het in de oude Friesche wetten voorkomend marktregt een overblijfsel van dit oudere was.

De markt was wederom een nieuw punt van vereeniging, en om de plaats, waar die vergaderingen gehouden werden, zullen, zonder twijfel, later gebouwen ontstaan zijn, welke den grondslag van vele onzer tegenwoordige steden zullen uitgemaakt hebben. Belangrijk omtrent het markt-

regt, is de doorwrochte Akademische verhandeling van ons geëerd medelid, den Heer en Mr. J. H. BEUCKER ANDREAE, *De origine juris Municipalis Frisici. Trajecti ad Rhenum* 1840.

Zoo lang de hoven in geene marktvereeningingen getreden waren, stond ieder in oorlog en vrede op zich zelve. De marktvereeningingen hadden alleen de algemeene verdediging van goed en bloed ten doel; de kleinere oorlogen wegens twisten en persoonlijke beledigingen bleven dus dezelfde.

De onbeschaafdheid van die tijden bragt mede, dat men meende, dat de eene belediging door de andere, of wel door wraak, moest gewroken worden. De Friezen, onder anderen, waren evenwel verstandig genoeg, om te begrijpen, dat eene gewrokene belediging eene andere konde doen ontstaan, voornamelijk in geval van doodslag, wanneer geheele familiën daarin betrokken werden; daar deze, volgens TACITUS (*G.*, 21), genoodzaakt waren die vijandschappen tot de hunne te maken. » *Suscipere tam inimicitias seu patris seu propinqui necesse est.*»

Ter voorkoming van verdere onheilen, meenden zij menschelijker te moeten handelen, en lieten daarom niet alleen de beledigingen, maar zelfs den doodslag, door geld lossen en verzoenen. Voor en aler men evenwel het losgeld konde betalen, moest men het omtrent den te houden vrede eens zijn. TACITUS, l. l., zegt hieromtrent: » *Nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero.*»

KINDLINGER, van dezen vrede sprekende, zegt, en wij beamen het geheel, dat dit een meesterstuk onzer voorvaderen was. Hoeveel hun daaraan gelegen lag, kan men opmaken uit de naauwgezetheid, waarmede zij de verscheidene en menigvuldige gevallen, welke voorkomen konden, optelden, en uit de juiste bepaling der gelden, welke zij voor ieder geval, met terugzigt op de verschillende klassen

van inwoners, bepaalden; waarvan dan ook onze oude Friesche wetten, hoe gebrekkig zij dan ook tot ons mogen gekomen zijn, een bewonderingwaardig gedenkteeken zijn. Dit geld werd weergeld, weregeldum, compositio, genoemd. Door zich alle als borgen voor de voldoening van dit weergeld te stellen, drukten zij het zegel der vastigheid op dezen vrede.

Met deze gevoelens en denkwijze beziel, moest het hun dus vreemd voorkomen, dat de eene nabuur den anderen zoude kunnen ter dood veroordeelen. In den oorlog konde men immers geen erger lot van zijnen vijand verwachten. Men begreep dus, dat het niet billijk was, eenen algemeenen vrede, of eene wet, daar te stellen, waardoor men eer en leven bij een oordeel verloor.

Hunne maatschappij had dus alleen regeling en onderhouding ten doel, en geene vernietiging. En toen de wetgever daarvan is afgeweken, zal hij zich voorzeker op zijne volmagt, van de Godheid ontvangen, beroepen hebben.

Ieder overtreders, ja, ieder moordenaar, konde daarom zijn lijf en leven lossen; en zoo hij het al verliezen moest, dan moest zijn oordeel van de algemeene gemeente uitgesproken worden. Deze alleen was bevoegd, den verbrekeren den vrede op te zeggen, en hen dan als vijanden te vervolgen.

De lijf- en doodstraffen schijnen het eerst in curia Domini te zijn toegepast; doch dit kwam zelden voor. FLORUS, IV, 12, zegt: » Ut primum toga et *severiora armis jura* » viderunt, arma Duce ARMINIO corripunt." TACITUS, G., 7. » Caeterum neque animadvertere, neque vincire, neque » verberare quidem, nisi Sacerdotibus permissum; non quasi » in poenam, nec Ducis jussu, sed velut Deo imperante, » quem adesse bellantibus credunt." En zulks gold alleen in het leger, alwaar eene strengere tucht noodig was. Verder zegt TACITUS: » Silentium per Sacerdotes quibus

» tum et coërcendi jus est, imperatur." De Priester had dus buiten het leger geen goddelijk beroep tot lichamelijke straf. — Het volk mogt geen burger het minste nadeel doen, en had alleen het regt van uitsluiting uit de gemeenschap, hetwelk ook aan iedere vereeniging van regts wege toekomt. In den beginne bleven zij nog veilig in hunne huizen; doch later, wanneer zij de genoegdoening, hun opgelegd, weigerden te voldoen, brandde men hen uit hun huis, en verbande hen daarna.

Ten aanzien van het weergeld was het dus noodzakelijk, dat het aandeel, hetwelk ieder daaraan zoude hebben, bepaald ware, opdat de beleedigde zijne vordering niet overdrijven konde, en tevens de schuldige, als het ware met zijne eigene toestemming, veroordeeld. Immers, alleen dit konde hem verbinden, en niet eene willekeurige bepaling na de daad, waarin ook partijen alsdan niet zoo gemakkelijk overeen te brengen zouden zijn.

Indien iemand het weergeld niet betalen wilde, of dat zijne vrienden weigerden dit voor hem te betalen, dan werd hij van den algemeenen vrede uitgesloten, en moest zijn gevaar staan. » Parentibus occisi fiat emendatio, aut » guerra eorum portetur." § 12, *LL. EDW.*

De gemeente was dus, als het ware, borg voor den beleedigten, en had wederom aan het erf van zijnen genoot, voor welken zij waarborgde, eene zekere terugtasting, daar de waarde niet alleen op den persoon, maar ook op het goed, drukte, en de beleedigde niet eene andere borgtogt zoude aannemen, omdat hij dan onzeker voor de voldoening was. Ieder erf was dus, hoewel het bijzonder eigendom van den bezitter, ten dien aanzien ook gemeenschappelijk eigendom van de gemeente, en de opene markt dien ten gevolge ook de gemeenschappelijke markt.

De gemeente ontving ook een aandeel van het weergeld.
» Pars multae regis vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur

» propinquis ejus exsolvitur,” zegt TACITUS, *G.*, 12, en daar de priester deze overeenkomst in de Godsvrede opnam, ontving hij mede zijn aandeel. » Maxime judicia de caede » Druidis commissa sunt, quorum multus est proventus,” zegt STRABO, l. IV, p. 197, ed. *Par.* 1620.

Ook naburige volken vereenigden zich met elkander, om den prijs van het weergeld te bepalen, ten einde daarvolgens elkander voldoening te kunnen geven. Het is mij voorgekomen, dat de vroegere losgelden voor de gevangenen in den krijg uit deze bepalingen gesproten zijn.

Ieder huisvader moest voor zijne kinderen en gezin, en voor de overige personen, welke hij op zijnen grond nam, instaan. Had hij een gast, en bleef deze langer dan drie dagen bij hem, ook dan moest hij dezen voor zijn gevaar nemen. » Si quis hospitaverit privatum, poterit eum habere » noctibus duabus tanquam hospitem — quem si tertia » nocte hospitatus fuerit, habeat eum ad rectum tanquam » de propria familia.” *LL. EDW.*, c. 27; bij *WILL.*, p. 202. Iedere vreemde werd dus, zoo lang hij geene borgen had, als vijand beschouwd, daar niemand de bevoegdheid had, onzekere en onbekende lieden, op gemeenen borgtogt, bij zich te nemen.

De naaste erfgenaam, — in *Friesland*, zoo wij meenen, de jongste zoon, in sommige deelen van *Westphalen* de oudste, doch in de bergstreek (*Engern*) ook de jongste, — bekwam het vaderlijk erf, en onterving vond geene plaats. » Nullus heredem suum exheredem faciat.” *LL. Sax.*, 54. *TAC.*, *G.*, 20. De overige zonen konden, met toestemming en aanwijzing der marktgenooten, van af dat oogenblik, eenen marktgrond omwallen, en daarop een huis zetten, in welk geval hen tevens het medegenot in den gemeenen markt werd toegestaan, onder de verplichting evenwel, om in de gemeene lasten, pro quota, te moeten deelen. Zoo-danig een nieuw erf koste natuurlijkerwijze veel moeite en

arbeid, om behoorlijk in orde te worden gebragt, en bevatte niet zooveel land als het ouderlijke, en konde zonder eene nieuwe toewijzing van gronden niet vergroot worden. Ten gevolge daarvan bekwamen zij ook geen volle stem, en werden, in tegenoverstelling van volle, halve erven genoemd, terwijl hunne borgtogt daaraan geëvenredigd was. Andere zonen zochten en beproefden hun geluk elders, voornamelijk in den krijg.

Het eigenlijke weergeld van eenen verslagene behoorde aan zijne verwanten, met uitzondering van het geval, dat hij eenen Heer toebehoorde; doch deze was daarentegen ook wegens hem verbonden. Een voorbeeld van de wijze van betaling van dit weergeld vindt men in de *Oude Friesche wetten*, IX deel, § 1.

Vermoedelijk ligt in deze bepalingen den grond van het niëaar of naderingsregt, daar vroeger allen, tot de familie behorende, een mederegt aan het ouderlijk goed hadden, en ook anders zoude hunne borgtogt niets te beteekenen gehad hebben.

Door de vaststelling van het weergeld, werd de willekeur des Regters gedeeltelijk weggenomen. Ten einde die geheel weg te nemen, werden ook alle verwondingen op het zorgvuldigste tot eenen bepaalden prijs gebragt en betaald.

MöSER zegt, dat velen over dergelijke oude wetsbepalingen lagchen en dezelve kleingeestig vinden. En is dit het geval thans nog niet? Hij laat er terstond op volgen: » Men laat zich » daarom nu liever van iedere overheid, als een bediende, » naar willekeur straffen." Deze wetgeving heeft des niettegenstaande nog sporen in onze tegenwoordige nagelaten, in de geldstraffen, welke op zekere wanbedrijven gesteld zijn.

Daar nu niet alle zaken op de vastgestelde jaarlijksche vergadering konden afgedaan worden, benoemden zij eenige wijze mannen uit hun midden, met welke de Regter, des noodig, vergaderen konde, om die zaken af te doen.

Deze werden ook Schepenen genoemd; en daar die niet dan uit hun midden genomen konden worden, zoo moesten zij natuurlijk mannen, dat is: volle erven zijn. En daar men geen geschrift of letters kende, zoo moesten alle handelingen, zouden zij wettig zijn, voor het geregt, of wel voor eenige wijze mannen of Schepenen, of orkenden, geschied zijn. Alleen hij, die het regt konde bijwonen, en gevolgelijk hij, die eene volle weer bezat, konde getuigenis geven.

Hierin schijnt de grond gelegen, waarom niemand getuige konde zijn, dan die tot het zelfde regt behoorde, waarvoor de zaak moest aangebragt worden, en waarom ieder getuige een weer of erfregt (orfacht), eigen goed, bezitten moest, daar hij anders geen regtspligtige zijn konde. De Christelijke godsdienst, welke het getuigenis van ieder Christen met dat van den weer gelijk stelde, staat hier in contrast met dit hun regt.

Het ambt des Regters bestond ten dien tijde dus alléén in de gemeente te vragen; en het was diens pligt, regt, volgens hunne spraken, te wijzen. Uit eene misschien al te ver gedrevene zucht tot vrijheid, verbanden zij alle moreele bewegingsgronden, omdat inbeelding en luim daarbij te veel konden werken. Misschien is van deze regtspleging nog een spoor overig in het pandspel, hetwelk de jongelieden in mijnen tijd zoo gaarne in de gemengde kringen speelden. De pandhouder (Regter) vraagt dan immers het gezelschap: » Wat zal die doen, wien dit pand toekomt? » De tegenwoordige gezworenen in *Engeland*, *Frankrijk* en elders, zijn zonder twijfel een uitvloeisel van deze regtsbedeeling.

De Friezen hadden toen geene geschrevene wetten, en daar, waar zij later ingevoerd werden, geschiedde zulks door de overigheid, die de wetgeving tot zich had getrokken. En wanneer later een Regter de regtsuitspraken en

uitleggingen in een boek had, dan raadpleegde hij dit, en bekommerde zich weinig om het volk; nog later nam men zelfs vreemde uitleggers te baat. Het archief der wetten was bij de oude Friezen evenwel in aller mannen geheugen bewaard.

Zaken, welke in de gewone verzamelingen, of door geschrei (dat is buitengewoon te zaam geroepen), of door Schepenen, niet konden gewezen of beslist worden, werden aan het Godsoordeel onderworpen. » *Auspicia sortesque ut qui maxime observant, proprium quoque gentis equorum presagia et hinnitus observare.*” TACITUS, *G.*, 9, 10. Zij handelden hierdoor misschien zekerder, dan wij thans, door onze zuiverings- en beslissings eeden.

Ook hierin vertoont zich wederom hunne zucht naar vrijheid, doordien zij de twijfelachtige zaken liever door het lot beslist zagen, of van het hinneken van een paard, of van het geschrei der vogelen, afhankelijk maakten, dan die door de wijsheid, of door de willekeur van anderen te laten beslissen.

Openlijke verbreken kende men niet, en nog minder openlijke aanklagers. Daarentegen was de beleedigde verplicht te klagen. » *Inimicitias suscipere necesse est,*” TACITUS, *G.*, 12, of wel in eenen vrede te gaan. Voorwaar eene wijze bepaling, om de verkeerde gevolgen te voorkomen, welke uit hunne stelling, daar geen klager is, daar is ook geen regter, konde ontstaan. En hij, die eene beleediging terug hield, werd als een schuldige gebannen.

» *Westphalen en Friesland,*” zegt KINDLINGER, » welke tot het oude *Saksenland* behoorden, waren wel de laatste landschappen, die bevolkt werden, doch de bevolking was reeds tot eene zekere hoogte gekomen, toen de Romeinen aldaar kwamen.”

Velen voerde de vrijheid en de zucht tot de jagt tot avontuur, en om de reeds bewoonde plaatsen buiten hun-

nen geboorte grond op te zoeken; en zij deden zulks liever, dan de onbebouwde te huis daartoe geschikt te maken. Den meesten lachte dit denkbeeld toe, deelden het andere jongelieden mede, en zagen zich alzoo, spoedig, door velen omringd, welke hun wilden volgen. De eersten werden de aanvoerders, de laatsten de volgers of het gevolg. Verscheidene dier gevolgen maakten een heer, een leger, uit, en hij, die onder hen, door het lot of bij toeval, den aantogt (voorhoede, avantgarde) had, werd door de andere gevolgen gevolgd. Dit gevolg werd heertrekker, en zijn aanvoerder Heeretoge of Hertog genoemd.

Te vermoeden is het, dat men de vereeniging tot eene markt eene mannie noemde, en diens ingezetenen mannen. Later werden zij *arimanni*, *liberi erimanni* (erfmannen, vrije erfbezitters), genoemd¹. Misschien is dit mannie nog overgebleven in de benamingen van *Germania*, *Ingermania*, *Caramania*, *Brocmannia* enz.

Met betrekking tot hunne onderlinge vrijwaring, en de verdediging, was het noodzakelijk, dat de hofbewoners zich eenen hof- of erflast maakten; daar het onbillijk zijn zoude, om ieder hoofd in het huisgezin met gelijken last te bezwaren. Deze last op het erf kan men dus met regt de weer, en op wien zij rust, den weerman, noemen.

Met opzigt tot den krijg was deze mannie eene heermannie of heerban. Daar nu niemand zijne bedienden voor zich in de plaats konde stellen, zoo was die stand een stand van eer. Wanneer zij uittrokken, geschiedde zulks niet onder de vaan van eenen Heer, maar onder de Godsvaan. » Effigies et signa quaedam detracta lucis in » proelium ferunt, » zegt TACITUS, *G.*, 7. » Hinc veterana- » rum cohortium signa; inde depromtae sylvis lucisque » fefarum imagines, ut cuique genti inire praelium mos

¹ DU FRESNE, v. Arimannie.

» est, — obstupescerant obsessos." *Hist.*, IV, 22. Hun gekoren Regter was in het veld hun overste of marktboode (wie denkt hier niet aan MAROBODUS, een der Duitsche Oversten. Zoude hem dien ten gevolge ook den naam gegeven zijn?). Ook dienden zij, als ik het zoo noemen mag, zonder eed en zonder soldij, en vochten voor hunnen eigenen heerd; broeder naast broeder, buur naast buur.

» Non casus nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum » facit; sed familiae et propinquitates." *TACITUS*, *G.*, 7. De overste vermaande, maar gebood hun niet, en de Priester had, in naam der Godheid (» velut Deo imperante," *TACITUS*, *G.*, 7), het toevorzigt over hunne gedragingen.

Ook de hof- of buurgemeenten, als bestanddeelen van de marktgemeenten, maakten bij hunne hofspraken de noodige plannen. Men zag in, dat de zekerheid van eene hofgemeente van de zekerheid van het geheel afhing, en alleen door vereende krachten bestaan konde. Ten dien einde diende de wijze, waarop, bepaald te worden.

Daar het nu hier de landsverdediging, en dus de zekerheid en het belang van allen, betrof, zoo moest er zonder twijfel bepaald worden, dat alle erfbezitters, dat is: hoofden van ieder erf, bij iedere gelegenheid ter algemeene hulpe moesten te zamen komen. De ouderen en minderjarigen waren hiervan evenwel uitgezonderd, en de eersten werden door de zonen, de tweeden door hunne voogden vervangen. » In ipso consilio," zegt *TACITUS*, *G.*, 13, » vel Principum aliquis vel pater, vel propinquus scuto » frameaque juvenem ornant; hoc apud illos toga, hic » primus juventae honos ante hoc domus pars videntur, » mox republicae." Deze bijeenkomsten werden door hen gewapend gehouden. » Armati considunt," *TAC.*, *G.*, 11, » et nihil neque publicae neque privatae rei, nisi armati » agunt." *TAC.*, *G.*, 13.

De Hofregter of Hoofdman nam bij de hofspraak, de

Marktregter of Marktbode bij de marktspraken, de wapenen in oogenschouw, terwijl niemand daarvan mogt wegblijven, zonder in eene weed of wed te vervallen, en waaromtrent hij zich wederom verzoenen moest.

De heerwagen, op welke ieder erfbezitter, in tijd van oorlog, zijn aandeel levensmiddelen, voor den togt benoodigd, moest bijdragen, werd dan ook nagezien die op den hoofdhof bewaard, en op gemeene kosten onderhouden werd.

De wapenen waren dus voor ieder erfbezitter een noodzakelijk gereedschap, en gingen daarom ook, bij versterf, op den erfgenaam over. Bij den dood van den vader, moest de zoon en erfgenaam het krijgsgereedschap aan den hoofdhof brengen, en bij den heerwagen nederleggen; want, ten gevolge der vereeniging tot eene heermannie of heerban, waren zij gemeene wapenen geworden, — krijgsgereedschap, hetwelk de verstorvene weer, als weer of heerman, bezeten had. *Oude F. wetten*, I. d., § 21.

Wanneer nu de zoon zijns vaders wapenen bij den heerwagen had neder gelegd, en er geene redenen voor het tegendeel bestonden, dan ontving hij dit heergewaad op eene plegtige wijze terug, en werd daardoor in zijn vaderlijk erfgoed, als weergoed, gesteld en bevestigd, en van dit oogenblik af aan als genoot dier buurmarkt en als heerman beschouwd, en had deel aan de gemeene eer en weer. Zijn stand was een eerestand, en hij eer- en weervast. — Zoude de vroeger gebruikelijke titel van Erentfeste ook hieruit zijnen oorsprong hebben?

Of om een vast plan te hebben, of omdat men meende, dat de krijgsmansstand zekere menschen geadeld heeft, verdeelde men dien in Heeren en knechten. Het eerste is valsch, het laatste te onbepaald. Er zijn krijgshaftige volkeren zonder adel, en de weer heeft in *Duitschland*, zoo-
wel te voet als te paard, gediend. Het waarschijnlijkste

is, dat de Officiers plaatsen in den heerban erfelijk zijn geworden, en hierdoor hunne goederen meer aanzienlijk; en mogelijk heeft men hen meerdere voorregten toegekend; doch hun aantal konde niet zeer groot zijn. Hun regt bestond in een hooger weergeld, en zij stonden in de algemeene verzameling te regt. De meesten hunner hielden bijzondere troepen, welke men gevolg noemde, en die dikwijls alléén ten strijde trokken, wanneer men het oproepe van den heerban niet noodig achtte.

De toebereidselen tot de heermannie maakten op de jeugd eenen levendigen indruk. Deze, tot spelen opgeleid, speelde spoedig in het klein, wat hij in het groot zag uitvoeren. De wapenoefening werd nu, tegelijk met de jacht, hunne geliefkoosde bezigheid, en deed alzoo spoedig bij hun de kunst ontstaan, welke hun te huis aanzien verwierf, en later den naburen eerbied inboezemde; — en aan gelegenheden, om hunne kunst te toonen, ontbrak het hun toen ter tijd niet. De sterkste en vlugste was dan hun aanvoerder, de overigen zijne troep. Hunne geschiktheid gaf hun bij den strijd spoedig de voorkeur, en deze, met hunne dapperheid en onderlinge trouw verbonden, deed hen den roem verwerven, welke dikwijls genoeg is geweest, om eenen opkomenden krijg, of te doen ophouden, of te eindigen.

Tot deze gevolgen behoorden voor het meerendeel de oudere zonen, » coeteri, » zegt TACITUS (*G.*, 13), na de beschrijving van de opneming des zoons als staatslid, » coeteri robustioribus et jam pridem probatis aggreguntur, » nec rubor *inter Comites* aspici.”

Meest alle Hoofdmannen hadden zulke gevolgen, voornamelijk als zij te voren, als zoon, in het gevolg gediend hadden, en zij hunnen vader in het hoouderf opvolgden. Het onderhoud van zulke gevolgen was toen niet zeer bezwarend: een schoon krijgsgeraad, een goede maaltijd,

was genoegzaam, om hunne goede gezindheid gaande te houden. » Exigunt Principis sui liberalitate illum bellatorum equum, illam cruentam victricemque frameam — » Epulae pro stipendio cedunt.” TACITUS, *G.*, 14.

Zij woonden overigens bij hunne ouders, en hielpen dezen dan den huis- en veldarbeid verrigten. Wanneer evenwel de Gevolgsheer hen ten strijd ontbood, verlieten zij den ploeg en den arbeid, » Nec arare terram tam » facile persuaseris, quam *vocare hostes* et vulnera mereri; » pigrum quinimo et iners videtur, *sudore* acquirere, quod » possis *sanguine* parare.” Hierdoor werden de gevolgen dikwijls zeer magtig, en somwijlen de Gevolgsheer voor de vrijheid zeer gevaarlijk. MAROBODUS en zelfs ARMINIUS zijn hiervan sprekende voorbeelden.

Keeren wij nu nog eens tot hunnen stand als burgers terug.

Edelen, weeren en gemeenen, — deze laatsten heeten bij de schrijvers plebs, vulgus, multitudo, turpa, — maakten alzoo het ligchaam van staat uit, en alles berustte op diens wil. De laatsten hadden geene verplichting jegens de eersten. Deze hadden alleen de magt, om te vermanen. » Suadendi potestatem, ex plebe consilium et auctoritas,” zegt TACITUS, *G.*, 11 en 12. Bewonderingswaardig is het, dat zij zich tot aan den tijd van KAREL *den grooten* in volle onafhankelijkheid hebben staande gehouden. In de algemeene vergaderingen handhaafde de Priester, en geene andere overheid, de orde. Hij, welke de geschiktheid had, voerde het woord. De aanvoerder werd uit de dappersten gekozen, terwijl het einde van den krijg ook het einde zijner bediening was.

» Non habebant Regem iidem antiqui Saxones, sed satrapas plurimos suae genti praepositos, qui ingruente belli » articulo, mittunt aequaliter sortes; et quemcumque sors » ostenderit hunc tempore belli ducem (heretogan) omnes

» sequuntur et huic obtemperant. Peracto autem bello ,
 » rursum aequalis potentiae omnes fiunt satrapae. Thonne
 » that gefecht and that gewin geended war, thonne waeron
 » hi eft efenrice and waeron alle ealdormen." *BEDA, Hist. Eccl., V, 11.*

Bij de markten en heermanniën kwamen zaken van algemeen belang voor; het was dus noodig, dat iedere buurschap eene bepaalde verzamelplaats had, en een aldaar wonend persoon, die, na bekomen last, alles bezorgde, de reizen in hunnen naam verrigte, en de noodige maatregelen nam. Deze persoon, zegt ons de geschiedenis, was de Hofregter of Hoofdman, die tevens ook nog, wegens de hof- en markt zaken, bijzondere pligten en lasten had. Hij was daardoor de eerste in rang, en dubbel Erenfest en Edel; maar moest ook dubbele lasten dragen.

De bezitters der weeren erkenden dit; waarom zij bij de hofspraken geschenken voor hem medenamen, en hem gaarne ongebeden dienden.

Zoo leverden zij hem vruchten van allerlei soort; hielpen hem zijne landerijen ploegen, zijne vruchten inzamelen, zijn gras maaijen en het hooi inoogsten. » Mos est civita-
 » tibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum
 » vel frugum." *TACITUS, G., 15.*

Deze vrijwillige, doch billijke dienstbetooningen (beden) werden metter tijd hier en daar gewone en eindelijk bepaalde lasten.

Het eigendom en de zelfverdediging van een weergoed maakte den stand uit. Hiervan verschilt het niet weergoed, of dat eigendom, hetwelk wel een deel van een weergoed uitmaakte, doch hetwelk men voor geld in gebruik afstond, waardoor dezen niet tot de gemeene verdediging verplicht konden gerekend worden. Ook konde zoodanig bezitter niet wel eene stem in de algemeene vergadering hebben; zoodat men zeggen kan, dat de stand van iemand van zijn

goed of bezit afhankelijk was. Niet ieder vrijgelatene bewakwam het regt van een man, en hij, die het goed voor een ander bezat of hield, moest stem en weer daarop verliezen. Zoodat de status ingenuitatis ook niet alleen van de geboorte afhing.

Waar nu meer dergelijke kleine vereenigingen of manniën zich veiligheidshalve vereenigden, en eenen staat vormden, volgden zij, zonder twijfel, dit zelfde plan. Doch de eene mannie had de andere niet te gebieden. „In pace nullus communis magistratus,” zegt CAESAR, *B. G.*, VI. Zoo veel manniën dus, zoo vele verschillende verzamelingen, regtsbedeelingen en regten. De door hen somtijds gekozenen hoofden hadden in het groot niet meerder regt, dan de Regters in het klein. Eer, lijf en erf, van een man waren aan hun onderzoek niet onderworpen, zelfs niet in den heertogt. Ook hier was de verbanning alles; en ieder staat was en hield zich niet verder gerechtigd.

Er was later nog een ander gevolg der heermannie, hetwelk waarschijnlijk aan de Geestelijkheid te danken is. Alle hofbezitters waren toen Edelen en vrijen, — en in de 12de eeuw waren dit nog woorden van dezelfde beteekenis, — voor zoo verre zij hun goed niet aan eene kerk of een magtiger persoon hadden overgedragen; ten gevolge van welke overdragen de meeste sloten en stinsen ontstaan zijn, daar er voor dien tijd zeer weinige waren.

Metter tijd moest wel de bezitter van den oudsten hof, de Hoofdman, edeler dan de overige schijnen, en dit lag toen ook in den aard der zaak; en uit de meeste dezer Hoofdmans hoven en Hoofdmannen zijn, meer dan waarschijnlijk, de latere Edele hoven en Edelheden ontstaan.

De overige erfbezitters waren wel even vrij, doch niet zoo edel, en bezaten hun erf wel even erfelijk en eigen als de Edelen, doch niet zoo vrij, omdat de gewoonte tot het leveren van vruchten en doen van diensten reeds bij de

hofspraken was ingevoerd, en zij dit als eenen op hen rustenden pligt beschouwden. Van hier dan misschien het latere onderscheid van Edelen en eigenerfden.

De laatsten beschouwden zich als afstammelingen en als deelen van het oude hof; maakten als zoodanig eene hoffamilie uit, en behoorden zoo elkander toe. Deze band werd meer en meer door hunne willekeuren bevestigd; en daar iedere hoffamilie eene bijzondere huurschap uitmaakte, den naam van den hoofdhof voerde, hare vergaderingen aldaar gehouden werden, hunne wapenen in oogenschouw genomen, en de erfgenaam in het bezit van het vaderlijk erf gesteld werd, zoo behoorden zij en hun erf tot den hoofdhof, welks bezitter hun Hoofdman was, hen vertegenwoordigde, aan hun hoofd uittrok, hen wederom te huis geleidde, en het algemeene welzijn voor hen behartigde.

Wij meenen U thans in algemeene trekken te hebben aangetoond, dat de Friezen, gedurende het door ons behandeld tijdvak, op zich zelve stonden, en van elkander onafhankelijke familiën vormden, welke rustig te huis zaten, en dan alleen gemeene zaak maakten, en te zamen kwamen, wanneer een magtiger vijand hun land aanviel, en de gemeene vrijheid in gevaar bragt; dat zij geene vaste bevelhebbers hadden, en ten hoogste eene soort van vaste Regters, in de bezitters van de hoofdhoven; dat zij in den krijg alleen Hertogen hadden, welke geheel van hunne keuze afhingen; en dat, na voleinden strijd, hunne volmagt ophield.

En dit zij voor dezen avond genoeg, om U aan te toonen, dat onze *geschiedenis over dit tijdvak alles behalve nauwkeurig is.*

